

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

ГУЦОЛА ДМИТРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА

«Інтелігенція Поділля: соціально-політичний портрет та культурно-освітня діяльність у 1920-ті роки», поданої на захист для здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Незважаючи на низку ґрунтовних наукових праць з історії інтелігенції 20-х рр. ХХ ст., які з'явилися на початку нинішнього століття, ця проблема є вельми актуальною. Залишається, ще низка нез'ясованих питань. Зокрема, потребує дослідження національного складу інтелігенції, її соціальної структури, культурно-освітньої діяльності, взаємин з діючою тоді владою тощо. Варто звернути і на ту обставину, що інтелігенція, як у попередні десятиліття, так і сьогодні, становить найбільш свідому і передову суспільну групу – носіїв різних прогресивних ідей, на засадах яких розвивається країна, твориться її майбутнє. Завжди варто пам'ятати про наступність поколінь, формування молодшої генерації інтелігенції, що дасть можливість нації отримати з часом не лише приплив нових інтелектуальних сил, а й значну кількість кадрів, без праці яких не можлива нова якість матеріального і культурно-духовного життя наступних поколінь. Відрадно, що у рецензованій роботі дисертант приділив цій проблемі увагу, хоча вона і не є предметом дослідження. Це свідчить про значний науковий світогляд автора цієї роботи. Інтелігенція, як соціально-демографічна група, має доволі визначений суспільний статус, характеризується насамперед значною мінливістю й нестабільністю. Однак у переломні моменти та при значній політизації суспільства саме інтелігенція є тією суспільною групою, на прикладі якої найкраще простежуються дух епохи, поява нових віянь і тенденцій до змін.

Відтак дисертаційне дослідження Дмитра Олександровича Гуцола, присвячене соціально-політичному становищу та культурно-освітній діяльності інтелігенції Поділля у 1920-ті роки, безперечно, є актуальним та важливим. У дисертації в світлі сучасних методологічних і концептуальних підходів уперше в українській історіографії комплексно проаналізовано історіографію проблеми, яка не отримала об'єктивного і всебічного розгляду в історичній науці. Дисертант аргументовано вказує, що за такого підходу з

поля зору дослідників випадали чимало нез'ясованих питань. Зокрема, він сконцентрувався на комплексному висвітленню напрямів, форм й методів суспільно-політичної діяльності подільської інтелігенції у досліджуваній період, реалізацію нею націотворчого потенціалу українства. Д. О. Гуцол з'ясував внесок представників цього суспільного прошарку у становлення та розбудову освітньої сфери краю, його культурного простору.

Дисертаційне дослідження виконане в межах програми науково-дослідної теми «Поділля в контексті української історії», яка реалізовується на кафедрі історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Новизна кандидатської дисертації Д. О. Гуцала безперечна. Вона полягає в тому, що в дисертаційній роботі вперше в історіографії проаналізовано і узагальнено на регіональному рівні Поділля форми і методи взаємин владних структур з культурно-освітньою інтелігенцією, розкрито роль представників цього суспільного прошарку в соціальних, політичних і культурних процесах 1920-х рр., які відбувалися у цьому регіоні, охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливали на вироблення державної політики стосовно регіональної культурно-освітньої еліти, на її формування в контексті нових суспільних реалій тощо.

Запропонована структура дисертації певною мірою раціональна. Це вступ, чотири розділи (10 підрозділів), список використаних джерел і літератури (78 сторінок, 683 позиції). Загальний обсяг дисертації 258 сторінок, з яких – 182 сторінки основного тексту.

У вступі кваліфіковано визначено актуальність, об'єкт і предмет теми, сформульовано мету, основні завдання та методи дослідження, обґрунтовано хронологічні рамки та територіальні межі роботи, показано наукову новизну та практичне значення, апробацію результатів дослідження.

У першому розділі – «Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження» – дисертант запропонував увесь корпус публікацій, у яких тим чи іншим чином аналізуються питання діяльності подільської інтелігенції у перше повоєнне десятиліття. Науковий доробок розподілив на чотири групи. До першої групи відніс праці сучасників досліджуваних подій, до другої – радянських істориків післявоєнного часу, до третьої – сучасних українських вчених, і, нарешті, до четвертої – зарубіжних дослідників. Характеризуючи праці вчених, що вписуються у

перший історіографічний період, автор переконливо твердить, що праці вчених міжвоєнного періоду наповнені штампами про братню допомогу російського народу у справі культурної революції в Україні, про неухильність боротьби компартії проти будь-яких відхилень від пріоритетів національної політики. Водночас, Дмитро Олександрович визнає, що в цих творах містяться цінні, різнопланові відомості, які дозволяють частково показати життя подільської інтелігенції. Не викликає заперечення і думка дисертанта, який, загалом позитивно оцінивши зусилля сучасних українських вчених, зауважив, що вони лише побіжно торкаються теми його дослідження. Він зазначив, що у них подано окремі аспекти суспільно-політичної та соціально-культурної діяльності культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля. Загалом, Д. О. Гуцол кваліфіковано проаналізував доробок попередників, що дозволило йому зробити вмотивований висновок щодо відсутності комплексної узагальнюючої роботи із зазначеної проблеми.

Дослідження виконувалося на значній джерельній базі, яку складають 683 назви джерел і літератури. Використано 158 архівних справ 28 фондів державних архівів: двох центральних (Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і Центрального державного архіву громадських об'єднань України) і двох обласних архівів (Вінницького і Хмельницького), 119 збірників та окремих опублікованих документів, матеріалів особистого походження, публікацій у тогочасних періодичних виданнях.

У другому розділі – «Соціально-політична характеристика інтелігенції Поділля у 1920-х рр.» – дослідник на конкретних прикладах показав національний склад, соціальну структуру та політичні настрої представників інтелігенції, умови життєдіяльності тощо. У першому підрозділі цього розділу «Політичні настрої подільської інтелігенції та її взаємини із більшовицькими владними структурами» дисертант звернув увагу на спроби більшовиків привести подільську інтелігенцію, у якій вони вбачали свого потенційно небезпечного ідеологічного супротивника, у відповідність до вимог радянської системи. Першими, хто підпадав під цей «сценарій» були учителі, викладачі і студенти. Учителі і викладачі, а згодом і студенти, мали стати посередниками між владою і міським та сільським людом. Їх мобілізували на пропагування на місцях наріжних ідей тогочасного тоталітарного радянського суспільства. На цю обставину автор звернув увагу

і переконливо обґрунтував. У роботі розповідається також про намагання влади збільшити кількість у селах належно ідеологічно вихованих вчителів. Для цього більшовики використовували різні методи, зокрема, відряджали у села вчителів-компартійців, яких перевантажували як партійними, так і громадськими дорученнями. Цікавою є думка автора, про те, що «мали місце випадки, коли сільські вчителі добровільно йшли на співробітництво з новою владою, після чого їх чекав осуд їхніх колег» (с. 79). Потрібно віддати належне дисертанту, який висвітлив іншу сторону «медалі». Зокрема, він навів низку фактів, які дають можливість зрозуміти, що частина вчительської інтелігенції не сприйняла більшовицьких ідей і залишалася бути на антирадянських позиціях, наслідком чого стали масштабні репресії проти педагогічної і науково-педагогічної інтелігенції, студентів, яких звинуватили у підтримці «ворожих елементів» і «саботажі політики партії».

У другому підрозділі «Умови життя та діяльності» дисертант аналізує матеріальне становище представників інтелігенції Поділля, умови їхньої життєдіяльності. На конкретних фактах автор показав значні проблеми із фінансуванням діяльності освітньої інтелігенції. Він зазначає, що особливо складним було матеріальне становище сільських вчителів, які якраз через недофінансування негативно поставилися до радянської влади, а радянська влада, у свою чергу, недофінансовувала освітян тому, що більшість їх не сприймали комуністичних ідей (с. 80-81). Частина інтелігенції не отримувала зарплатні, що змушували її вести присадибне господарство. Цікавими є дані про диспропорції в оплаті праці інтелігенції у селах і у містах (звісно, не на користь перших), часткову заміну зарплати продуктами харчування, залучення представників інтелігенції до участі в різноманітних благодійних кампаніях.

У третьому розділі – «Внесок інтелігенції у становлення та розбудову освітньої сфери на Поділлі» – автор детально охарактеризував участь представників цього суспільного прошарку в означених процесах. У першому підрозділі «Мережа початкової, середньої та професійно-технічної освіти у містах і селах Поділля» розповідає про залучення вчителів до роботи у лікнепах, яка у більшості виконувалася на громадських засадах, що призводило до ще більшої перевантаженості вчительства. Водночас, вчительських кадрів катастрофічно не вистачало, причому не лише у школах лікнепу, але і в державних трудових школах. Дисертант акцентує увагу, що більшість

професійних шкіл (сільськогосподарські та індустріально-технічні) були зорієнтовані на сільську місцевість, важливість вчительських кадрів у здійсненні політики «коренізації». Чимало уваги приділено питанням матеріального становища закладів початкової, середньої та професійно-технічної освіти. Другий підрозділ присвячений діяльності закладів вищої освіти і місця у їхньому житті інтелігенції. Зокрема, характеризується діяльність Кам'янець-Подільського і Вінницького ІНО, Кам'янець-Подільського сільгоспінституту, технікумів, які дисертант розподіляє на 6 вертикалей – індустріально-технічну, сільськогосподарську, соціально-економічну, медичну, педагогічну, художню. Автор робить висновок, що викладацькі кадри вишів були висококваліфікованими, мали здобутки у сфері науково-дослідної роботи, яку репрезентували науково-дослідні кафедри.

Змістовним є четвертий розділ дисертації – «Творення українського культурного простору». Він має три підрозділи «Мережа культосвітніх установ», «Літературна діяльність», «Мистецька творчість». Дисертант схарактеризував основні форми й напрями діяльності інтелігенції та її досягнення у літературно-мистецькій сфері краю. Він з'ясував, що тоталітарний режим прагнув жорстко контролювати усі сфери суспільного життя. Незважаючи на це представникам інтелігенції все ж вдавалося знаходити простір для творчого пошуку. Як підтвердження цьому, Дмитро Олександрович наводить чимало даних про діяльність різноманітних літературних організації та груп, видавництв, театрів, кінотеатрів. Він переконує, що 20-ті рр. стали періодом активних пошуків та експериментів у літературі, образотворчому мистецтві, музиці, драматургії тощо. Інтелігенція Поділля була активним учасником цих процесів, відіграла важливу роль у розбудові культурного життя Поділля й розвитку культуротворчих процесів в УСРР.

Висновки до дисертації аргументовані, науково достовірні та сформульовані відповідно до завдань дослідження, підсумовують його результати та спираються на достатньо глибоке знання предмету дослідження, підкріплюються відповідним фактичним матеріалом. Не викликає сумнівів практичне значення одержаних результатів дослідження, яке полягає у тому, що його результати можуть бути корисними у науковій (для поглиблення досліджень з історії інтелігенції, історії більшовизму),

навчально-методичній (для підготовки спецкурсів з інтелігентознавства, з історії Поділля, української культури), краєзнавчій роботі тощо.

Автореферат розкриває зміст дисертації та відповідає встановленим вимогам. Робота пройшла апробацію на науково-практичних конференціях різного рівня. Її основний зміст та висновки викладено в 8 статтях.

Загалом віддаючи належне позитивним здобуткам і висновкам дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне звернути увагу на питання, які потребують певних уточнень, зауважень та дискусій.

1. В обґрунтуванні актуальності дисертант цілком слушно підкреслює, яку важливу роль відіграє в суспільстві інтелігенція як соціально-професійна група. Водночас, варто було б зауважити чому автор об'єктом дослідження обрав саме подільську інтелігенцію, що у ній було особливого.

2. Автор дещо узагальнено і поверхнево визначив наукову новизну роботи. У цьому структурному підрозділі вступної частини роботи необхідно було вказати, що нового дисертант вніс в історіографію проблеми, які моменти було уточнено, а які проблеми отримали свій подальший розвиток.

3. Визначення практичного значення має дещо традиційний характер. Можливо, варто було в вказати, який позитивний досвід можна було б запозичити у наших попередників, які творили у 20-х рр. Тим більше у визначенні актуальності роботи автор чітко зазначає, що «між державотворчими процесами, що відбувалися на українських теренах впродовж 1920-х рр. та сьогоденним становленням державності незалежної України можна провести численні паралелі» (с. 14).

4. Автор розподілив історіографію на чотири періоди. Важко визначити межу між першим і другим періодом. До першого періоду, де характеризуються праці сучасників аналізованих у дисертації подій, зараховуються праці радянських авторів 30-х рр. Вважаю, що вони творилися за дещо інших умов (посилення тоталітарного режиму, переслідування за інакодумство, масові репресії, згорання політики українізації тощо) і можуть мати лише наближене відношення до першого періоду. Їх варто віднести до другого періоду – радянського (с. 21-22).

5. Мені як кам'янецькому історику приємно, що автор достатньо кваліфіковано підійшов до висвітлення внеску вчених-подолян у вивчення проблеми. Водночас, робота значно виграла б якби автор розподілив цей масив

істориків за проблемним принципом, а не регіональним. Хоча і той принцип, яким послуговується автор, теж має право на існування.

6. Дисертант опрацював значну частину джерел, зокрема матеріали тогочасної періодики. На майбутнє рекомендую познайомитися з достатньо інформативними виданнями: газетами «Комсомолец Прикордоння» і «Студент Прикордоння», які дозволяють всебічно дослідити громадсько-політичне життя молоді (серед якої були і представники інтелігенції) Кам'янець-Подільського, Могилівського і Проскурівського округів наприкінці 20-х ХХ ст. Крім того, незважаючи на ґрунтовність розділу IV, зокрема підрозділу 4.3, варто було б ознайомитися із фондами Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, які містять рідкісні бібліографічні видання Кам'янець-Подільської художньо-промислової професійної школи імені Григорія Сковороди.

7. Початок 20-х рр. характеризується масовим селянським антибільшовицьким рухом. У той час лише у великих повстанських загонах налічувалось понад 100 тис. осіб, не враховуючи участі селян у численних повстаннях, що охопили Україну. Зокрема, взимку 1921 р. у повстанні селян Ямпільського повіту брали участь понад 15 тис. осіб. У дисертаційній роботі лише конспективно звертається увага на цю обставину (с. 65-66). Впевнений, що чимало сільської інтелігенції, насамперед вчителів, які були невдоволені політикою влади (про це в роботі йдеться), теж поповнювали ряди повстанців. У майбутньому варто цій обставині приділити більше уваги.

8. Характеризуючи матеріальне становище подільської інтелігенції, для пересічного читача цікавим було б порівняння з іншими регіонами радянської України, тим більше, що у висновках до другого підрозділу зазначається, що «спостерігалася диспропорції в оплаті праці подільської інтелігенції і їхніх колег зі східних регіонів УСРР» (с. 91).

9. У підрозділі 3.1, у якому характеризується мережа початкової, середньої та професійно-технічної освіти у містах і селах Поділля, на декількох сторінках (с. 94-95) йдеться про лікнепи. Викликає питання доцільності цього матеріалу, оскільки лікнепи не належали до жодного із вищезазначених типів закладів освіти, а визначалися як культурно-освітня кампанія, яку здійснювала більшовицька партія у 20–30-ті роки ХХ ст. Ця кампанія була спрямована на подолання неписьменності серед широких верств дорослого населення, передусім сільського.

10. У підрозділі 3.2. характеризується робота Кам'янець-Подільського ІНО, який став спадкоємцем Кам'янець-Подільського державного українського університету – першого по суті національного університету в Україні, викладовою в якому була українська мова. Дисертанту варто було на цю обставину звернути увагу. ІНО значною мірою успадкував викладацькі кадри (звертаємо увагу – національно свідомі кадри, які згодом стали жертвою сталінських репресій), матеріальну базу тощо.

11. Зазначаючи прізвища та ініціали діячів, необхідно використовувати нерозривний пробіл. Відповідно до нової термінології слід вживати не «навчальний процес», а «освітній процес» (с. 24). При зазначенні науково-дослідної теми кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Поділля в контексті української історії» необхідно вказати номер державної реєстрації. Мають місце незначні орфографічні і стилістичні огріхи.

Зазначені у відгуку недоліки та зауваження не носять принципового характеру та не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження. Дисертація Д. О. Гуцола «Інтелігенція Поділля: соціально-політичний портрет та культурно-освітня діяльність у 1920-ті роки» є цілком самостійним, оригінальним і завершеним науковим дослідженням, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015 р. та №1159 від 30 грудня 2015 р., а його автор – Гуцол Дмитро Олександрович цілком заслуговує присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

Академік НАНВО України,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка

О. Б. Комарніцький